

AENEAS SILVIUS MINT A HUMANISTÁK MEGTÉRÉSÉNEK MINTÁJA?

„Iam hora me admonet redeundum est in viam” – írja Aeneas Silvius 1445 nyarán.¹ Negyvenéves, amikor hátat fordít korábbi életének, és figyelmét a minden halandók útjára szegezi. Georg Voigt százötven évvel ezelőtt indulattal kétségbe vonta, hogy a pálfordulás igaz magába szállás és megtérés következménye volt.² A kérdés azóta is vitatott. Minden életrajzíró az opportunizmus vagy az entuziazmus melletti érveket kényszerül a mérleg serpenyőjébe tenni. Berthe Widmer, éppen száz év múltán, megkísérelte sorról sorra megcáfolni Voigt vádjait. Figyelmeztet arra, hogy Aeneas Silvius egy a sorban a toll emberei között, azok között, akik elérkezve életük egy bizonyos szakaszához, a pogány-klasszikus helyett a klasszikus-keresztény irodalmat kezdik művelni. Widmer mások mellett Petrarcat, Boccacciót, Ficinót, Vallát és Campanót említi. Észreveszi azt is, hogy ez a váltás majdnem kivétel nélkül a negyvenedik év táján szokott bekövetkezni.³ A jelenségre fölfigyel, de magyarázatát nem adja.

Ismeretes, hogy a költői életmű kibontakoztatása a humanistáknál egy séma szerint történt. Szinte valamennyien vallották Propertiusszal (2, 10, 7): „Aetas prima canet veneres, extrema tumultus.” A példa mindenkor Vergilius volt. A *Vitae Vergilii*, a különböző szerkesztésű Vergilius-életrajzok abban megegyeztek, hogy a költő ifjúkori zsengei között szerepeltették a *Priapeát*. Majd epigrammák és rövidebb művek érlelték a nagy eposz születését.⁴ Ehhez a kiteljesedéshez azonban kellett egy mecénás is, aki lehetőleg maga szolgáltatta a témát. Így gondolták ezt a humanisták is, maga Beccadelli is, aki miután Itália-szerte elhíresült a *Hermaphroditusszal*, a Viscontiaknak ígért megírandó művével halhatatlanságot, ha ebben megfelelően támogatják.⁵ Az *Aeneis* megírása után az antik életrajzok

¹ *Der Briefwechsel des Eneas Silvius Piccolomini*, Hrsg. R. WOLKAN, I. Abt., I. Bd., Wien, 1909 (Fontes rerum Austriacarum, II, 68), 523.

² G. VOIGT, *Enea Silvio de' Piccolomini als Papst Pius der Zweite und sein Zeitalter*, I, Berlin, 1856, 438.

³ B. WIDMER, *Enea Silvio Piccolomini in der sittlichen und politischen Entscheidung*, Basel–Stuttgart, 1963, 62–68.

⁴ *Vitae Vergilianae*, rec. J. BRUMMER, Lipsiae, 1912, passim.

⁵ GUARINO Veronese, *Epistolario*, raccolto da Remigio SABBADINI, II, Venezia, 1916, 117.

szerint Vergilius visszavonulva már csak a filozófiával kívánt foglalkozni. Ezt a váratlanul jött halál megtagadta tőle. A vergiliusi minta tehát a „venerestől” a magába vonulásig, azaz a saját lelke ápolásáig egy szépen ívelő pályát rajzolt meg már a középkortól, de a humanisták számára is követendő példaként.

Hogy kinek-kinek milyen műfajban kellett magát éppen gyakorolnia, arra tehát megvolt a példa. Az életkort is meg lehetett állapítani, mert a *Viták* megadják Vergilius egyes műveinél az elkészülés időtartamát is. Így tudható, hogy harmincéves kora előttiek a zsengek. Az ezt követő tíz év a *Bucolica* és a *Georgica* ideje. Negyvenévesen fogott hozzá az *Aeneis* megírásához. Ekkor volt alkotóereje teljében.

Nemcsak a poéták, hanem általában a gondolkodó emberek számára már az ókorban voltak olyan formulák, amelyek kijelölték az emberi élet egyes határmezsgyéit. Ezeket „gradus aetatis”-nak nevezték. Ilyen volt például a XV. században is olvasott Censorinusnak Varro grammaticusra hivatkozó elmélete (*De die natali*, 14, 1–2. 8). Eszerint 15 évig tart a gyermekkor, a „puer” korszaka. A második gradus az „adolescens” kora, ez a 30. évig terjed. Majd 45 éves korig „iuuenis”-nek hívják, azért, mert eddig tud a közösség hasznára lenni (iuuare). A negyedik a „seniores”, az ötödik meg a már valóban „senes” ideje. Nagyjából ugyanezen fokozatokat állapítja meg az *Etimológiák* című munkájában (11, 2, 1–7) a középkori enciklopedista, Isidorus is, úgy, hogy a határokat kicsit módosítja. A humanisták körében a legnépszerűbb Macrobius beosztása lehetett, amely a Cicero *Somnium Scipionis*ához írt kommentárjában olvasható (1, 6, 62–76). Ennek forrása Hippokratész, és mindig a hetes szám többszöröséhez kötődik. Eszerint a gyermekkorból 14 évesen lépünk ki. Innen mintegy 30 éves korig az ifjúság ideje (iuuentus). Erejének teljét az ember (omne virium complet argumentum) 35 évesen éri el. Ezt a 40. évig még megőrzi, de ezután kezdődik az eleinte még nem látható hanyatlás (diminutio occulta). A 70. év a vég általában, aki ezt is elhagyja, annak már nincs kötelezettsége a köz iránt, csak magával, a tudománnyal (sapientia) kell törődnie.

Amit mi itt most, már csak szövegek alapján, akár táblázatokba is rendezhetünk, az Aeneas Silvius és kortársai számára még a generációkon keresztül örökölt hagyománya volt annak, hogy az emberi életet milyen keretek fogják közre. A korszakhatárok néhány év eltéréssel nagyjából valamennyi szerzőnél egybeestek, legfeljebb az elnevezést módosították. Nagyon nagy eltérés már csak azért sem lehetett, mert valamennyi a görög orvostudomány és bizonyos szám kapcsolatából jött létre. Akár a Censorinus-, akár a Macrobius-féle gradusok esetében viszont az ókori ember egyénfejlődésének mércéjéhez szabták magukat. Mivel Macrobius tekintélye egyébként is megkérdőjelezhetetlen volt a humanisták számára, várhatóan az ő beosztását fogadták el leginkább. Így Aeneas Silvius is az ő gradusai szerint tervezte megírni pedagógiai munkáját, a *De liberorum educationét*. Csak az első rész, a „pueri” számára írt kötetke készült el. Az előszó szerint viszont ezt követték volna a „iuuenis”, a „viri” és a „senes” számára adandó tanácsok.⁶

⁶ AENEAS SYLVIUS Piccolomini, *Opera*, Basileae, 1551, 966, 991, 992.

Abban valamennyi séma megegyezik, hogy úgy a 40. életév közelében érjük el testi és szellemi fejlődésünk csúcsát. Innen az út már lefelé vezet. Az eddigi „bene vivere” helyett innentől teljes figyelmünket a „bene morire” felé kell fordítanunk. Úgy gondolom, hogy ez a magyarázata annak, miért fordított hátat annyi humanista éppen a 40. éve táján korábbi életének. Szeretném hangsúlyozni, hogy ez intellektuális, tudatos fordulat, amelyet nem nevezhetünk még megtérésnek. Aeneas Silvius esetében, azt hiszem, ennél többről van szó.

Sokan vizsgálták a kritikus 1444-es év őszét, az Aeneas Silvius akkor ért külső és belső hatásokat. Bizonyos, hogy ekkorra már torkig volt az udvari élet kellemetlenségeivel. Mélyen megrendítette a pestisjárványban mellette elhullók látványa, a halál testközelsége. Hivatkozni szoktak meggyöngült egészségére is. Leveleiben ekkortájt többször panaszodik is arról, hogy semmilyen vonatkozásban nem érzi magát a réGINEK. De vajon nem az elvárt szerepbe helyezkedik-e be, éppen a macrobiusi gradusnak megfelelően? Mindez egyenként is megfontolandó, de valamennyi együtt alaposan előkészítette a talajt arra, hogy ő ezen az úton kortársainál jóval messzebb jusson. Nemcsak tudatosan fordított hátat korábbi életének, az abban utóbb elítélendőnek tartott cselekedeteinek és írásműveinek, hanem mindazokért mélységes bűnbánatot is érzett, és elfogadta a kapott bűnbocsánatot.

Kortársai körében azzal keltette a legnagyobb föltűnést, hogy megtagadta korábbi irodalmi munkásságának egy részét. Úgy tudták, hogy 3000 verssort semmisített meg. Ezt nem kellett volna megtennie, mert amint láttuk, menthette volna magát a nagyon tisztelt Vergiliusszal, akit a középkortól a *Priapeával* is megterheltek. Ezért azután az ifjúkori pajzán versek mindenkinek megbocsájtattak. De a nagy költőelődre hivatkozhattak más kilengések esetén is. A XV. században már Itáliaszerte szívesen ábrázolták a szerelmes és csúffá tett költőt, amint kedvese ablaka és a föld között lebeg egy kosárban. Aeneas Silvius is megemlíti a jelenetet az *Eurialus és Lucretia* históriában.⁷ A fordulat után viszont már azt a Vergiliust említi a költészet védelmében, aki a Megváltó eljöttét jövendölte, és akit az egyházatyá, Hieronymus is tisztelt.⁸

A tudatos változás vagy változtatás, a közösség iránti felelősség fölébredése szemünk előtt zajlik le, hála a levelekben tett nyilatkozatoknak. 1442 végén a csak néhány hónapja császári babérral koszorúzott költő azt írja: „me nichil magis delectat quam hedera, quod est premium doctarum frontium. Me gelidum nemus oblectat, cum musis esse, non cum populo placet mihi.”⁹ Egy évvel később a *Pentalogus* valódi mondanivalója már az, hogy a humanista nevelés a politikát szolgálja, a kettőnek összhangban kell lennie.¹⁰ Majd két év múlva, már a megtérés után: „navigandum est hoc pelagus pro salute communi, serviendum est rei publice. Nec enim nobis nati sumus, ut Plato dicebat, sed ortus nostri partem amici, partem patria ven-

⁷ Uo., 627.

⁸ Uo., 942.

⁹ *Der Briefwechsel*, i. m., 125.

¹⁰ B. PEZ, *Thesaurus anecdotorum novissimus*, 4, 3, Aug. Vind.–Graecii, 1723, 639–659.

dicant. Ego autem addo partem quoque deberi ecclesie.”¹¹ A legutóbbi már a 40. évét elért férfi nyilatkozata, aki a gradusa szerint „vir”, vagy ha úgy tetszik, „iuvat” az őt körülvevő társadalomnak.

Itt következik azután az idő, a „hora” figyelmeztetése, a teljes változtatás. Péter trónjára lépve – saját szavai szerint – a családjától kapott pogány Aeneas helyett a keresztény Pius nevet vette föl.¹² Az ismert vergiliusi sorra szoktak itt hivatkozni: „Sum pius Aeneas, fama super aethera notus.” Névváltoztatása bizonyosan visszacsatolást jelent a család büszkén vallott római eredetére. Van, aki úgy gondolja, hogy egyházi karrierje csúcán ezzel a névvel ismét rálelt ifjúsága tiszta humanista eszményére.¹³ De miért mondja azt, hogy ez a név „Christianus”? Semmi jele annak, hogy hasonló elődjét követte volna ezzel. Meggondolandó az idézett vergiliusi sorhoz fűzött megjegyzése Serviusnak (Aen. 1, 378): „sane pius potest esse et purus et innocens et omni carens scelere. Piare enim antiqui purgare dicebant, inde etiam piamina quibus expurgant homines, et qui purgati non sunt impii.” Ezért Christianus a Pius név, mert a múltjának vétkeitől való megtisztítást, a megtisztulást jelenti. Egy korábbi levelében erről így ír: „misereatur mihi dominus qui mundum potest de immundo facere.”¹⁴ Ez a gondolkör már nem az intellektus világa, a következetes humanista életvitel hozadéka, ez azon már jóval túl jár, a lélekben zajló eseményekről tanúskodik.

Kövétték-e Aeneas Silvius példáját a humanisták? Modell volt-e megtérése kortársai számára? Beszédtéma volt, ezt megírja, amelyet „inter vinum et epulas” tárgyaltak.¹⁵ Hogy szenzáció legyen, ahhoz ő maga is hozzájárult. Leveleiben barátai előtt szívesen kitárulkozott, Péter székében nyíltan vallotta megtérését. Hogy hatott-e, arra a következőkben két példát hozunk, egyet Itáliából, a másikat az északi hegyeken túlról.

Niccolò Perotti Aeneas Silviusnál 25 évvel volt fiatalabb. Vittorino da Feltre és Guarino tanítványa volt. Bessarion titkáráként és a pápai udvarban is jócskán volt ideje humanista stúdiumokra. Martialishoz fűzött kommentárjai nagyon népszerűek voltak. A költészetet maga is gyakorolta, ezért 1452-ben Frigvestől ő is elnyerte a babérkoszorút. Egy verse szerint ezt úgy érte el, hogy legyőzte Amort. Volt mit legyőznie. Már mint sipontei püspök írta levelei és versei kiadásra előkészítőjének, hogy vigyázzon, nehogy akinek örökkévalóságot akar biztosítani, azt a kortársaktól gáncs érje. „Sunt enim inter versiculos nostros aliqui, quos olim adulescentes lusimus, qui si hac aetate et professione nostra scripti a nobis viderentur iure fortasse reprehensione digni putaremur. Relate vero ad eam aetatem nihil quo culpentur... Nam usurpatum id etiam fuit a potioribus poetis, qui huiusmodi

¹¹ *Der Briefwechsel, i. m.*, 125, 559.

¹² *Opera, i. m.*, 869–872.

¹³ G. PAPARELLI, *Enea Silvio Piccolomini: L'umanesimo sul soglio di Pietro*, II, Ravenna, 1978, 139–140.

¹⁴ *Der Briefwechsel, i. m.*, 444–446.

¹⁵ *Uo.*, 55.

arte Pontificatus dignitatem plura tentarunt, quam posset existimari.”¹⁶ Vagyis Perotti életművéből törli ifjúkori pajzán verseit, mert azok mostani egyházi méltóságában megütközést keltenének. Hozzáteszi, hogy abban az életkorban ez nem hibáztatható, mert gyakorolták azt nála jóval jelentősebb költők is, akik a főpapságukat megelőző időben ennél is többet merészeltek. A pápai udvarban a megsemmisített és így sosem látott verseknek nyilvánvalóan még jócskán meg is nőtt a híruk. Perotti nem egy versében körüludvarolta Pius pápát, ezután pedig Vergilius helyett most már az ő köpenye mögé rejtőzött, ha ifjúkori lususait kellett védelmeznie. Bátran hivatkozhatott a mindenkitől jól ismert példára. Pius, legalábbis ennyiben, modellként szolgált kortársainak.

Az idős Aeneas Silviusnak a hegyeken túl volt alkalma szembekerülni saját régmúlt ifjúságával, legalábbis ami a poétát illeti. 1455 húsvétján, Wiener Neustadtban találkozott Janus Pannoniusszal, akit már korábban, Frigyes kísérvé annak itáliai útján mint körülünnepeelt ifjú poétát megismerhetett. Négy vers tanúskodik újabb találkozásukról. A korkülönbség igen nagy, Aeneas 50, Janus 20 éves volt ekkor. Megállapodott bölcsessége se tudta elnyomni a humanista izgalmát: látni szerette volna Janus újabb verseit. Janus viszont nem tudta (vagy nem merte?) azokat elővenni. Aeneas vonakodott beszállni a költői versenybe:

Non est cur tecum temptare in carmina vires
conemur: bello non bona dextra seni est.
Dum iuvenes fuimus, Pegaseo e fonte liquores
hausimus et nullum scribere pondus erat;
Nunc oblita mihi sunt carmina, friguit aetas
atque sepulcralis unica cura mihi est.

Amikor Janus egy Martialis-kéziratot kér tőle, elküldi ugyan, de figyelmezteti, hogy a Nagyhét szent gyászához nem ez az olvasmány illik, Krisztus szavaira figyeljen inkább:

At si quae currant nunc tempora conspicias et spes
afflictas, non nunc ludere, flere licet.
Non bene versiculos sacrata nocte petulcos
invisas: Christi sumere dicta decet.
Cedant e manibus dulces, tua cura, poetae
et divino animum codice pasce. Vale.

¹⁶ *Codex Perottinus Regiae Bibl. Neapolitanae*, ed. Cataldo JANELLI, Neapoli, 1811, 247–248.

A megszólításban mintha már-már ironikusan halmozná az ifjú attribútumait: „adolescenti docto et nobili ...Varadiensis ecclesiae custodi.” Tudja, hogy ezzel kedvében járhat. A vers végén szólal meg az idős ember felelőssége, az atyai intés.¹⁷ Megmaradt-e ebből valami is Janus későbbi éveiben? A pajzán versek ideje lejárt, majd a nagyobb alkotásokat is maga mögött hagyta. Görgette viszont maga előtt még több mint egy évtizedig a nagy feladatot, a nagyeposz tervét. Ami pedig azután következne, arra is utal egy levelében. Az ifjú évek a lázas munkára valók, a lel-kével ráér törődni akkor, ha megöregszik.¹⁸ Erre már nem volt alkalma, 38 éves se volt még, amikor utolérte a halál. Nem érte el azt a bizonyos kritikus 40. évet, amely talán az ő életében is gyökeres változást hozott volna.

¹⁷ Sc. MARIOTTI, *La corrispondenza poetica fra Giano Pannonio ed Enea Silvio Piccolomini*, in *Umanesimo e rinascimento: Studi offerti a P. O. Kristeller*, Firenze, 1980, 45–56.

¹⁸ „Nunc, nunc studendum esset et componendum, cum per aetatem sensus viget, ingenium valet, et animus nihil fastidit; senectutis si quid accesserit, dandum erit non tam litteris, quam moribus; non tam gloriae mundi, quam animae salutis.” JANUS PANNONIUS, *Opusculorum pars altera*, Trajecti ad Rhenum, 1784, 100.